

ІДЕЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИЗВОЛЕННЯ У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ПОГЛЯДАХ ПОЛЕМІСТІВ

© Колич О. І., 2015

У сучасних умовах розвитку України як правової держави особливого значення набуває осмислення становлення філософсько-правових поглядів в Україні в історичному аспекті. У статті проаналізовано філософсько-правові ідеї національного визволення, які відображені у полемічній літературі кінця XVI – початку XVII століття.

Ключові слова: національне визволення, філософсько-правові ідеї, полемічна література, природне право.

О. И. Колич

ИДЕИ НАЦИОНАЛЬНОГО ОСВОБОЖДЕНИЯ В ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВЫХ ВЗГЛЯДАХ ПОЛЕМИСТОВ

В современных условиях развития Украины как правового государства особое значение приобретает осмысление становления философско-правовых взглядов в Украине в историческом аспекте. В статье осуществлен анализ философско-правовых идей национального освобождения, которые отражены в полемической литературе конца XVI – начала XVII в. века.

Ключевые слова: национальное освобождение, философско-правовые идеи, полемическая литература, естественное право.

O. I. Kolych

THE NATIONAL LIBERATION IDEAS IN THE PHILOSOPHICAL AND LEGAL VIEWS OF POLEMICISTS

The understanding of the formation of philosophical and legal views in Ukraine in historical context becomes especially important in the development of Ukraine as a rule-of-law state under present day conditions. The article analyzes the philosophical and legal ideas of the national liberation, which are reflected in the polemical literature of the late XVI – early XVII century.

Key words: national liberation, philosophical and legal ideas, the polemical literature, natural law.

Постановка проблеми. Розвиток української філософсько-правової думки у XVI–XVII ст. відбувався у досить складних умовах. Після розпаду Київської Русі державотворчу традицію українського народу продовжило Галицько-Волинське князівство, а згодом українські землі ввійшли до складу Великого князівства Литовського. Такі важливі суспільно-політичні зміни вплинули на формування філософсько-правових концептів українських мислителів. Одними із найбільш фундаментальних ідей, які розвивали полемісти, були ідеї національного визволення. Розвиток концепції національного визволення став особливо актуальним в умовах іноземної експансії.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Дослідженню полемічної літератури присвячені праці радянських та українських науковців різноманітних напрямів: філософів, правознавців, культурологів, релігієзнавців тощо. Серед них особливої уваги заслуговують роботи Г. Волинка, І. Захари, Н. Горбача, Г. Демиденка, М. Кашуби, В. Литвинова, О. Матковської, І. Майданюка, С. Маслова, В. Нічик, І. Огородника, Д. Острянина, І. Пасловського, А. Пашука, Є. Подольської, М. Тарасенка, С. Сливки, Я. Стратій, О. Юристовського та багатьох інших.

Метою дослідження у цій статті є всебічний філософсько-правовий аналіз ідей національного визволення у працях українських мислителів XVI–XVII ст. Для здійснення такого аналізу необхідно дослідити причини звернення полемістів до зазначених ідей, а також проаналізувати філософсько-правові концепції, які були похідними від ідей національного визволення.

Виклад основного матеріалу. Ідеї національного визволення розвивали у своїх творах такі полемісти, як І. Вишенський, З. Копистенський, Д. Наливайко, К. Острозький, П. Русин, К. Транквіліон-Ставровецький, Х. Філалет, а також представники соцініанської та аріанської течій.

На нашу думку, для розуміння категорії “національне визволення” необхідно проаналізувати, чому для українського народу це питання набуло особливої актуальності. Зупинимось на порівнянні понять “нація” та “етнос”.

У сучасній суспільствознавчій літературі етнос визначається як стійка соціальна спільнота людей, які об’єднані мовою, своєрідністю культури, побуту, традицій, звичаїв, а також усвідомленням своєї єдності та відмінності від інших подібних спільнот (самосвідомості). За соціокультурного підходу нація розглядається як спільність людей, для якої характерні спільність духовної культури, мови, релігії, звичаїв, тобто головних ознак етнічної культури [9].

У перекладі із латини слова “етнос” і “нація” позначаються єдиним словом “народ”. Найчастіше словом етнос користуються для позначення народу загалом, і це не залежить від того, має цей народ власну державу, чи ні. Словом “нація” переважно оперують для позначення народу, який створив власну державу, і особливого поширення цей термін набув у Західній Європі, де більшість народів давно мають свої держави.

Нація онтологічно (в плані її витоків, походження) – етнос на найвищому, сучасному ступені розвитку, якому притаманний високий рівень консолідації та самоусвідомлення, наявність, творення або прагнення до творення власної держави [5].

На нашу думку, однією із основних причин розвитку ідей національного визволення в Україні була експансіоністська політика та етнічне гноблення українців. Важливим фактором було також нівелювання положень українського права, нехтування тими нормами звичаєвого права, за якими український народ жив віками.

Під етнічним гнобленням розуміють штучне утворення таких умов, за яких етнокультурні цінності, як і сама культура, мова, освіта, не одержують належних стимулів для свого розвитку, що спричинює занепад етносу [4, с.686].

На нашу думку, як результат соціального, культурного та економічного поневолення українського народу, сформувався національно-визвольний рух, тобто рух за національне визволення, зокрема свободу від гніту над собою іншої нації.

Виступаючи із обґрунтуванням ідей національного визволення, українські полемісти цим самим прагнули забезпечити соціальну рівність для кожної людини.

Соціальна рівність – одне з найскладніших і багатогранних явищ суспільного життя. Поліструктурність поняття “соціальна рівність” визначається тим, що на рівні суспільства вона виступає водночас і суспільно значущим ідеалом, і принципом організації суспільних відносин, і елементом соціальної психології у вигляді почуттів, вимог та сподівань [3]. Генезис змісту поняття правової рівності в ідеології та політичній практиці тогочасного українського суспільства відбувався у ході боротьби православного населення Речі Посполитої за зрівняння у своїх економічних, політичних і соціальних правах з вірними католицької церкви [10, с. 85].

Ідея національного визволення у полемічних творах також поєднувала в собі такі концепти: протест проти іноземного гноблення; необхідність духовного та культурного відродження; розуміння національного визволення як форми реалізації права на незалежність.

На нашу думку, заслуговує особливої уваги концепція Івана Вишенського стосовно свободи та національного визволення. У своїх творах мислитель описував гноблення свого народу, виступив із осудом феодальної експлуатації та зневаги до простих людей. І. Вишенський перший виступив на захист бідного люду, показуючи, що ця людина хоче жити і має право на це, як і кожна людина [7, с. 286]. У своїх полемічних творах мислитель зазначав, що права українського народу практично нівелювалися під тиском світської та духовної верхівки.

У своїх творах мислитель піддає гострій критиці феодальний лад, оснований на експлуатації народних мас [2, с. 7]. У творчості І. Вишенського прослідковується міцна віра у перемогу добра над злом та у прихід того часу, коли влада тирана буде повалена. Експлуататори, феодала та магнати, які живуть за рахунок простого народу, приречені на загибель. Приреченою також є та держава та церква, які захищають інтереси панства, і при цім пригноблюють народ. Філософ прагнув для своєї країни такої влади, яка буде служити своєму народу.

В І. Вишенського боротьба релігійна і національна була нерозривно зв'язана з боротьбою протисоціальною проти всіх панів, незалежно від їх віри і національності. Мислитель радив українським трудівникам шукати підтримки у своїй боротьбі і серед трудівничого населення Польщі, бо бачив, що трудівний народ і в Польщі, і на Україні ненавидить своїх гнобителів [2, с. 11].

І. Вишенський був прибічником ідеї пасивного опору, і в цьому його погляди розходилися із поглядами представників братського руху та Острозького культурного центру, які вбачали можливість зміни існуючого суспільного устрою не в аскезі та самотності, а у соціальній активності, у відкритті українських освітніх закладів, друкарень, поширенні освіти серед народу.

Ідею національного визволення розвивав Клірик Острозький. Мислитель рішуче засуджував знущання і насильства, які чинять над українським народом на його батьківщині [1, с. 285]. Отже, пригноблення українців як титульної нації, порушення їхніх природних прав, привело до опору проти поневолювачів. Протест проти іноземної експлуатації знайшов своє відображення у творчості українських мислителів, а згодом вилився у національно-визвольну боротьбу.

К. Острозький розповідає про положення українського народу у польській державі, зображує страшну картину знущання і насильства, які чинять поляки на його батьківщині, наруги над вірою і культурою свого народу. Мислитель вважав, що не можна йти на встановлення миру і спокою за умовами, які нав'язуються іноземними поневолювачами, а тим паче терпіти наругу на рідній землі тих, хто забороняє народові його релігію, примушує переступати через батьківські заповіді, покривати ганьбою чесні і святі справи предків. Інтуїтивно він дійшов до усвідомлення загарбницької політики колонізації і Ватикану, підступної змови монарха з монархом, короля з королем і великого духівництва. Водночас мислитель не заперечував переваг дійсного союзу і братнього єднання народів перед міжусобицями, стверджуючи, що тільки тоді буде мир і спокій, коли згода виступатиме як союз одностайців, оснований на взаємній повазі і братерстві [8].

Подібного погляду дотримувалися і Герасим Смотрицький та Дем'ян Наливайко, засуджуючи у своїх творах насильницьку політику колонізації, яка була спрямована на національні та соціальні утиски українського народу.

Д. Наливайко був прихильником філософсько-філологічної концепції, сформульованої у 90-х роках XVI ст., основними ідеями якої було національне відродження, відродження мови, культури, поширення писемності. На нашу думку, зазначені вище ідеї мають виняткове значення в умовах іноземного поневолення, оскільки для національного визволення та здобуття незалежності потрібно, перш за все, ідейне піднесення поневоленого народу, роз'яснення небезпеки загарбницької політики, і можливих наслідків, серед яких найнебезпечнішим є повна асиміляція етносу чи нації.

Проте слід зауважити, що самого руху за національне визволення є недостатньо, оскільки за умови здобуття незалежності певним народом перед ним постає складне завдання: сформувати державу та правову систему. І саме в цьому аспекті відродження національної культури та

звичаєвих норм, як результату культури, відіграє виняткове значення, оскільки процеси державотворення та правотворення у кожного народу відрізняються, і базуються, перш за все, на культурі конкретного народу, нації.

Зокрема, кожен народ, що здобув незалежність, прагне сформувати таку форму держави та систему права, які б найповніше задовольняли запити, потреби та інтереси цього народу. В цьому випадку вагоме значення мають звичаєві норми, які формувалися віками і які є найприйнятнішими для людей у врегулюванні певних суспільних відносин. У звичаєвих нормах відображено розуміння народом категорій справедливості та несправедливості, вини чи невинуватості, добра і зла. Саме тому кожен народ прагне до закріплення таких норм у праві, а відтак і – їх гарантію та охорону.

Таким чином, українські полемісти виступали за об'єднання народу, донесення до нього національно-визвольних ідей, прагнули оновити православну релігію, українську церкву, а також відродити давні традиції, звичаї, культуру. У такий спосіб вони обґрунтовували право українського народу на боротьбу за свою незалежність, за збереження самобутньої національної культури та право на власну державу та право.

Дотичною до ідеї національного визволення та похідною від неї була ідея соціальної рівності. У досліджуваній історичній період розуміння рівності в українській філософсько-правовій думці було нерозривно пов'язане із необхідністю національного визволення, а відтак – свободою та демократією.

Зокрема, Іван Вишенський доводив, що Ісус Христос реалізовував принцип рівності ще у ранньому християнстві. При цьому проблему рівності він розглядав не тільки в суспільно-політичному і юридичному аспектах, а й вимагав майнової рівності, спільності майна, “общого житла”, вважаючи це принциповими настановами самого Христа [8].

З метою встановлення соціальної рівності І. Вишенський виступив з ідеєю утвердження на принципах рівності, свободи, справедливості та демократизму системи української освіти. У цьому мислитель також вбачав спосіб збереження самобутності української культури. Варто зауважити, що у цей період вже існували навчальні заклади, які діяли на демократичних засадах. Мова йде про братські школи, Києво-Могилянську академію. Зазначені заклади, організовуючи системи навчання, ґрунтувалися на принципі рівності та гуманізму.

Важливе значення для характеристики концепції соціальної рівності І. Вишенського має його розуміння способу утвердження рівності. Здійснення свого ідеалу мислитель не пов'язував із повстанням, революційною дією мас. Український полеміст відкидає всяке насильство, а тим більше насильство як спосіб утвердження справедливості та рівності, свободи і братерства. За його переконанням, насильством можна утвердити лише зло, несправедливість. А тому він обирає шлях апеляції до розуму і добрих людських почуттів, закликає до морального удосконалення людини [6, с. 22]. Філософ закликав дотримуватися моральних норм, які пробуджують внутрішнє прагнення людини до досконалості. Внаслідок дотримання Божих законів та моральних норм людина може досягнути ідеали добра та справедливості, втілити їх у життя, досягнути найвищу мудрість, “внутрішню філософію”.

Висновки. Отже, у XVI–XVII ст., у період культурно-національного відродження в Україні, формувався не просто ренесансний світогляд, для якого людина виступає найвищою цінністю. Формувався світогляд свідомого громадянина-патріота, для якого наявне розуміння взаємозалежності між національним визволенням та забезпеченням природних прав народу та кожної людини.

Будь-яка боротьба за національне визволення потребує, насамперед, ідеологічного обґрунтування необхідності незалежності. За умови іноземної експансії поневолений народ втрачає все те, що для нього є найважливішим: зазнають утисків традиції, культура, віра, природні права та звичаєве право, і найважливіше – відсутня держава, яка покликана усе це захищати та гарантувати.

У контексті релігійної полеміки українські мислителі розробили цілий ряд державницько-правових концепцій, актуалізованих проблемами тогочасного українського суспільства. На

релігійному ґрунті розпочато боротьбу за національне самозбереження, за створення власної держави та національного права. Можемо констатувати, що полемічне протистояння здійснило потужний поштовх до національно-визвольної боротьби, яка завершилася перемогою Б. Хмельницького та виникненням української козацької держави Гетьманщини.

Протидіючи іноземній експансії, українські філософсько-правові ідеї вийшли на новий якісний та прогресивний рівень. Цінність людини чітко виступила не абстрактною категорією, а реальною моделлю, на реалізацію якої повинна працювати держава. Тогочасні реалії не допускали рівноправ'я пригнобленого народу. Тому боротьба за національне визволення набувала характеру боротьби за кожну людину, чії права порушуються у поневоленій державі, а тому – і за народ.

Українські мислителі розуміли державу не лише як сукупність юридичних інститутів, але і як систему моральних норм та обов'язків. Бог наділив людину не лише розумом, але і дав закон та право. Для отримання Царства Небесного людині необхідно дотримуватися Божих Законів. А для цього кожна людина повинна праведно жити та дотримуватися норм суспільства та законів держави. На нашу думку, досягти цього можна лише у незалежній державі, де кожній людині забезпечується весь обсяг прав та свобод на основі рівності кожного перед законом.

1. Вступ до філософії: Історико-філософська пропедевтика : підручник / Г. І. Волинка, В. І. Гусєв, І. В. Огородник, Ю. О. Федів; за ред. Г. І. Волинки. – К. : Вища шк., 1999. – 624 с.
2. З історії суспільно-політичної та філософської думки на Україні : зб. ст. / ред. кол.: Д. Х. Острянин та ін. – К. : Видавництво Академії наук Української РСР, 1956. – 147 с.
3. Левкулич В. В. Морально-етичний та правовий зміст категорії “рівність” [Електронний ресурс] / В. В. Левкулич // Мультиверсум. Філософський альманах: [збірник наукових праць] / гол. ред. В. В. Лях. – К.: Український центр духовної культури, 2004. – Вип. 39. – С. 116–130. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_39/Levkul_1.htm.
4. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; редкол.: Ю. І. Римаренко (відп.ред.) та ін. – К. : Довіра; Генеза, 1996. – 942 с.
5. Марасюк С. С. Дослідження взаємозв'язку категорій “етнос”, “нація”, “держава” в контексті процесів державотворення / Сергій Марасюк // Акт. пробл. держ. упр. : зб. наук. пр. / редкол.: С. М. Серьогін (голов. ред.) [та ін.]. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2008. – No1 (31). – С. 45–52 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sites.google.com/site/sociuminfanalitingdnepr/home/analitika/stati/doslidzenna-vzajemov-azku-kategorij-etnos-nacia-derzava-v-konteksti-procesiv-derzavotvorennja>.
6. Нічик В. М. Від Вишньського до Сковороди: з історії філософської думки на Україні XVI – XVIII ст. / В. М. Нічик. – К.: Наук. думка. – 141 с.
7. Нічик В. М. Гуманістичні та реформаційні ідеї на Україні (XVI – початок XVII ст.) / В. М. Нічик, В. Д. Литвинов, Я. М. Стратій; відп. ред. В. С. Горський; АН УРСР. Ін-т філософії. – К. : Наук. думка, 1990. – 384 с.
8. Огородник І. Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій / І. В. Огородник, В. В. Огородник. – К. : Вища школа, 1999. – 543 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/00000000/filosofiya/istoriya_filosofskoyi_dumki_v_ukrayini_-_ogorodnik_iv.
9. Політологія : підручник / Ю. М. Розенфельд, Л. М. Герасіна, Н. П. Осипова, М. І. Панов, О. М. Сахань, О. В. Ставицька. – Харків : Право, 2001. – 398 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radnuk.info/pidrychnuku/polit/271-rozenfeld/4218-s-1-----html>.
10. Худояр Л. В. Поняття правової рівності в українській політико-правовій думці XVI–XVIII ст. / Л. В. Худояр // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 3. – С. 85–89.